

УДК 821.162.1.09

Наталія ЦЬОЛИК
Волинський національний
університет імені Лесі Українки

РОЛЬ ПОЗАСЮЖЕТНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ТВОРАХ МІХАЛА ЧАЙКОВСЬКОГО

У статті проаналізовано твори представника «української школи» польського романтизму Михайла Чайковського. Особливу увагу приділено образам та героям, створеним автором, а також їх зв'язку з біографією письменника.

Ключові слова: романтичний герой, козак, шляхта, єврей.

The works of the representative of «Ukrainian school» of Polish romanticism Michal Czajkowski are analysed in the article. Special attention is given to the characters of heroes and their connections with the biography of the writer.

Key words: romantic hero, Cossack, nobility, Jew.

W artykule analizie zostały poddane prace przedstawiciela «ukraińskiej szkoły» polskiego romantyzmu Michała Czajkowskiego. Szczególną uwagę przywiązuje się do bohaterów oraz na ich związki z biografią pisarza.

Słowa kluczowe: bohater romantyczny, Kozak, szlachta, Żyd.

Європейська романтична література більшою мірою, ніж література попередніх епох, розвивалася під переможним натиском історичних випробувань, які усвідомлювалися як історія окремих народів і піддавалися різноманітним історіософським інтерпретаціям. Для польсько-українського простору зазначеної доби романтичний спосіб бачення світу став єдиним ключем для витлумачення подій, які відбулися у відомій для них історії. Свої історичні переконання польські романтики «української школи» висловлювали здебільшого у авторських примітках, відступах, коментарях до прозових і поетичних текстів та здебільшого характеризувалася тенденцією до ідеалізації давнини. Митці з пограниччя двох культур тужили за ідеальними часами польсько-української дружби і взаємодопомоги, за тим героїчним минулим, яке знайшло відображення у створеному ними міфі про «ідеальне козацтво». Поява у художній літературі двох протилежних образів України та козака супроводжувалася критичними статтями, полемікою в періодиці, роздумами письменників, якими вони ділилися в своїх листах, публічних виступах, нарешті, в самих творах. Такий своєрідний симбіоз був характерний як для чільних творців «української школи», як, наприклад, С. Гоцинського чи Ю.-Б. Залеського, так і для менш відомих – Е. Галлі, Е. Ізопольського, О. Грози. На думку Д. Сосновської, така «книжка в книжці» мала не лише доповнювати знання читача, а й створювати ілюзію відповідності літературного задуму іс-

торичній правді [12, с. 165]. Цю другу площину доповнюють окремі розвідки письменників школи, що виражали своє зацікавлення козаком, – М. Грабовського, М. Чайковського, Т. Падури.

Свідченням невтлених ідей М. Чайковського залишається для нас його життя, тому важливим записником спадщини письменника є передмови, авторські коментарі до окремих літературних творів. Створення та представлення певного світу відбувалося з метою прив'язання читача до його цінностей, як один із способів впливу на дійсність. Передмови, репліки, коментарі які систематично додавав до своїх творів М. Чайковський, є елементом своєрідної стратегії переконання. Вони пояснюють читачеві значення твору, розтлумачують неоднозначні літературні ідеї, повертають із минулого те, що, на думку автора, є актуальним і сьогодні. Власне переконливо-пояснююча роль передмов М. Чайковського доводить, що його більше хвилювало наближення читача до певних ідей, аніж художній ефект твору. Значення авторських коментарів до художніх текстів не можна недооцінити. Творчість М. Чайковського поєднує дві письменницькі стратегії. Старопольську традицію небайдкуючого байдкування «niepróżnującego próżnowania», що вже відходила в минуле, та нову рису в літературі – використання художнього слова для досягнення іншої, не літературної мети.

М. Чайковський став швидше продуктом своєї епохи, насамперед людиною чину, для

якої літературна діяльність була антрактом, тимчасовою зміною форми політичної діяльності. М. Чайковський із повною відповідальністю міг би сказати про себе словами Міцкевича: «W słowach tylko chęć widzim, w działaniu potęgę, trudniej dzień dobrze przeżyć, niż napisać księgę» [11, с. 127].

Позасюжетні елементи в творах М. Чайковського мають різноманітну форму, залежно від тематичного спрямування твору. Спробуємо розглянути на конкретних прикладах дію цього принципу. У передмові до «Козацьких повістей», написаній в Скутарі 1862 року, М. Чайковський посилається на думку еміграційного історика та поета Кароля Сенкевича, котрий порівнював два типи лицарів у історії Польщі: козаків та хрестоносців. Від такого порівняння залишився тільки крок до думки, що Польща ще й досі існувала б, якби вони збереглися. Релігійна мотивація занастала її історичні шанси.

Аби ще більше переконати читача, М. Чайковський далі у своїй передмові будує своєрідну теорію, в якій, посилаючись на авторитет Міцкевича, показує свою творчість не як літературну фікцію, а як пісню, що зберегла історичну правду в найчистішому вигляді. Автор стверджує, що натхненно написаний твір містить більше правди, ніж наукові дослідження. Відкидає «лінзу і око», визнаючи лише «почуття та віру». «Dramat dwóch rycerstw (...) dziś odbija się większą prawdą w pieśniach i powieściach wyobraźni, jak w historiach pisanych na kopyto i za rozkazem niemieckim, moskiewskim i łańskim albo jezuickim» [5, с. 10]. І читаємо далі: «Prawda raz wyrzucona z ciemnic, świeci jak słońce na jasnych obłokach nieba. I z pieśni, i z powieści przechodzi z pokoleń do pokoleń i w sercach ludzi niżej na różaniec prawdy paciorki wypadków po paciorkach – i duch prawdy się nie skrzywi, nie zaginie, wyssana rycerskość przechowa się po wiek wieków w prawdzie, w wierze, w nadziei, a jak Bóg da, i w czyn się przeobrazi» [5, с. 11].

Передмови, написані у Парижі, не містять відверто антирелігійних ідей. Автор концентрується лише на об'єктивному представленні реалій зображеного світу. У турецькому періоді незадоволення М. Чайковського концентрується на виразній відразі до католицизму. Передмова до «Овручанина» – епопея наполеонівської шляхти північної Волині – містить анекдот про одного овруцького шляхтича, затятого католика, який поїхав до Рима вивчати ватиканські архіви, аби знайти в них

докази, що саме католицизм став фундаментом величчя Польщі. Знайшов, але всупереч своїм бажанням та поглядам, докази зовсім протилежні. «Katolicyzm oddał królów polskich pod zwierzchnictwo cesarzów niemieckich. – Katolicyzm zepchnął Polskę ze zwierzchnictwa nad Sławiańszczyzną, wyznającą dogmat Kościoła Wschodniego, Kościoła Tradycji. – Katolicyzm sprowadził Krzyżaków na kłęski Polski i Litwy. – Katolicyzm nie dał Stefanowi Batoremu zniwieczyć wzrastającej potęgi Moskwy. – Katolicyzm rozdzielił Polaków z Kozakami, spowodował kłęski i upadek obydwóch rodów jednego narodu. – Katolicyzm uzbroił Jana Sobieskiego na obronę największego wroga Polski, cesarza niemieckiego, przeciwko Muzułmanom, najlepszym sprzymierzeńcom Polski. – Katolicyzm chcąc tępić dysydentów w Polsce, jak hugonotów we Francji, sprowadził powód prawny do rozbiorów Polski. – Katolicyzm wydał bullę w 1832 przeciwko tym Polakom, którzy chcieli oswobodzić ojczyznę spod obcego jarzma» [4, с. XVI–XVII]. Бідолаха навіть не міг радити, що взагалі знайшов документ, згідно з яким княгиня Ольга планувала перенести столицю з Києва до Овруча.

Передмова мала підготувати певний клімат, підходящий, на думку письменника, для сприйняття його твору. Її метою було ознайомити читача з фактологією, полегшити йому рух у представленому твором світі, тим самим поєднати художні реалії з позалітературною дійсністю. Саме так реалізовувався романтичний постулат відтворення місцевого колориту, а найважливіше – досягалася довіра читача. Якщо реалії твору збігалися з позалітературною дійсністю (згаданою в передмові), то можна також довіряти іншим фактам та оцінкам, вписаним в архітектоніку повісті. «Dorzucam to wszystko do dawnej gawędy o Owruczanach; niech idzie w świat polski» [4, с. VII].

У вже згаданій передмові до «Овручанина» М. Чайковський описує генезу козацтва. Його початки вбачає в давніх привілеях перших Ягеллонів, котрі шляхті без маєтків визначили для заселення землі навколо Чорнобиля. Однак не всі раділи такій нагоді, бо «Czernobyl, nie zaś Brusilow. – Czernobyl w naszych czasach oprócz smoły, dziegiu i dziedzictwa Chodkiewiczów nie miał nic powabnego. – A Brusilow swojemi wódkami, równał się a może i przewyższał Gdańsk – bo zacząwszy od Dziengielówki i Kalmusówki, a skończywszy na Ratafji i Goldwasserze, wszystko tam było i doskonałe» [4, с. XIII].

Окрім передмови, М. Чайковський включає до другого видання «Овручанина» ще два позасюжетні елементи – «domówienie» і «przypisek». У продовженні розповіді вказує на дійсне, правдиве тло, що стало основою літературного твору. «Тло tej powieści, i wszystkie czyny w niej zawarte, są prawdziwe, osoby niezmyślone. Pamięć moja jeszcze z kraju uniosła część tych rzeczy, a większą daleko część winienem opowiadaniu Feliksa Trzeciaka, Owruczanina, za czasów Napoleońskich Kapitana z pułku huzarów Tolińskiego, za czasów naszych powstańca z Łuckiego powiatu, a dziś pędzącego stare lata na wygnaniu. O nim to można powiedzieć że jest kroniką. żyjącą Owruckich ludzi, i Owruckiej ziemi. Jemu to składam braterskie podziękowanie za dobro jakie lał w me serce, mówiąc o Owruczu, o Owruczanach» [4, с. 215]. Там же автор говорить і про потребу написання цього твору. «Żytomierzanin pobratymiec Owruczanów, spokrewniony i spowinowacony z niemi, czułem za konieczną potrzebę dla mojego serca, napisać niniejsza, powieść o ludziach, których po większej części znałem, z których wielu żyje jeszcze tam, tam, na Owruckiej ziemi! na tej ziemi którą miłuję tak, że dałbym resztę mojego życia, żebym mógł pożyć na niej, choć jeden rok, ale tak, jak żyli nasi praojcowie Owruczanie, kiedy byli Strażnikami Czarnobyłskiej dzielnicy, puklerzem Polski».

Найцікавіше, що в постскрипті М. Чайковський, не пишучи коментарів, спонукає читача перечитати його попередні твори. «Żeby nie nudzić cierpliwości czytelnika, i nie być zmuszonym do ciągłego powtarzania: to prawdziwe, to się stało istotnie; przypisków wcale nie piszę. Wyrazów miejscowych nie używałem tylko takich jakie się zachodzą, w innych moich powieściach; a że mam nadzieję że tę powieść będą, czytały osoby, które czytały moje poprzednie pisma, zatem nie mam potrzeby tłumaczyć znaczenia wyrazów które im są znane. Jeźliby zaś kto tę tylko jedne, z moich powieści dostał do rąk, a ona, czyta! z dobrą wolą, niech raczy czytać poprzednie» [4, с. 218]. Мисливську лексику та звичаї автор вважає за непотрібне коментувати, адже «Myśliwy każdy je zrozumie, a że w naszym kraju, na szczęście więcej jest myśliwych jak niemyśliwych, zatem muszą wiedzieć że wilk zowie się basiozem; jego wycie trąbieniem; kły dzika szablami; żerowanie dzików buchtowaniem, i tak dalej. Dziarski to nasz język myśliwy, warto go używać. Dziarska to rzecz myślistwo, młodych ludzi sposób i hartuje na wojaków, a starym nie daje z pola zchodzić». Саме тому постскрипті складають лише перекладені польською мовою українські пісні.

Po pod hajem, hajem zełenenkim,
Orała diwczynyna wołykom czernenkim;
Orała taj neumiła hukaty,
Naniała husareńka w skrypku hraty.
Hraje husar, hraje,
Taj browarni morhaje,
Oj ne na woły, ne na korowy,
Ale na bile łyczko, na czorne browy.
(Po pod gajem, gajem zielonym,
Orała dziewczynyna czarnym wołem;
Orała i nie umiała hukac,
Najęła sobie huzara, żeby jej w skrzypkę grał.
Gra huzar, gra,
I brwiami mruga,
Nie na woły, nie na krowy,
Ale na białe liczko, na czarne brwie).

Такими самими позасюжетними елементами користується М. Чайковський у другому виданні історичного роману «Гетьман України». З перших рядків читач довідується, кому присвячується твір: «Dwom Karolom Różyckiemu i Sienkiewiczowi żyjącemu i zmarłemu przypisuję to nowe wydanie mojej powieści o Janie Wyhowskim, Hetmanie Ukrainy. – Przypisuję, nie zażądawszy wprzód ich przyzwolenia. – Zmarły mi go dać nie może, a pozostała wdowa i trzej synowie, spodziewam się, nie wezmą mi za złe tej oznaki wysokiej czci, dla pamięci męża myśli i pióra Ukrainy; w ostatnich czasach Polski powstającej i cierpiącej na wygnaniu, że tak się wyrażę, jedynego męża Stanu» [3, с. 4].

Про правдивість викладеної історії М. Чайковський пише в постскрипті. «Cala powieść o Janie Wyhowskim jest osnuta na tle jak najwierniej historycznym. Historycy piszący pod wpływem moskiewskim dzieje kozaczyzny, oskarżają Jana Wyhowskiego o zajęcie w brew wszystkim działaniom Bohdana Chmielnickiego, oddając Ukrainę pod opiekę Polski. Historycy pod wpływem Polskości piszący, robią zarzut, iż był przeciwnym obrządkowi łacińskiemu, szczególnie zaś Jezuitom, i to było główną przyczyną jego śmierci. W archiwach Owruckich znajduje się protokół śmierci Jana Wyhowskiego, i tam za główniejszy powód kładną wymówienie jego przy biesiadzie: prodam Bar i Rudu a zahraju Wyzuwitam w dudę. Stefan Czarniecki, ten znamienity bohater Polski, najzaciętszy wróg Kozaczyzny, był głównym sprawcą śmierci Hetmana Ukrainy; Muchawski był jego narzędziem. Nieszczęśliwy ten wypadek był najważniejszym powodem odstrycnięcia Ukrainy od Polski» [3, с. 217].

Для читача передмова могла виконувати роль путівника, навіть тоді, коли автору опи-

сувані явища не були відомі з власного досвіду. М. Чайковський у вступі до «Вернигори» характеризує єврейське населення містечка Салонік (навіть називає його єврейським). Тут домінують іспанські євреї, хоч є й район польських євреїв, який називається «Поляки». Його мешканці перейшли на іслам і тепер служать в поліції, жандармерії, митниці, пригноблюючи своїх недавніх володарів. На думку автора, це сталося, бо до переходу в іслам євреї встигли просякнути темпераментом і волелюбністю польської шляхти. «Duch naszej szlachty ich owionął i już na wychodźstwie, zagranicą, jak nie znaleźli szlachty polskiej, nie chcieli zostać Żydami szlachtą. Lubię ich za to – jak lubię dziarskich Izraelitów służących w Kozakach i Dragonach od początku organizacji – jak lubię Izraelitów polskich, wykonywających patriotyzm w czynie – a już jest nie tylko nadzieja, że oni spolszczą, ale pewność, że przeszli na Polaków» [6, с. II]. Цей фрагмент вказує, як М. Чайковський змінив свої погляди щодо ізраїльтян: від поблажливої зневаги до визнання їх справжніми солдатами, що прирівнюються до польської шляхти у справі служіння національній ідеї.

Ще одну рису авторських вступів можна визначити в передмові до «Кірджалі», написаній у 1862 році в Стамбулі. М. Чайковський відверто зізнається, що, пишучи в 30-х роках у Парижі, знав схід лише з баламутного (як зараз розуміє) сприйняття європейців чи росіян. Одні і другі – хоч з різних причин – показували неправдиво балканську дійсність. «Żałuje że był w obłędzie – i nie raz sobie mów: wołałbym był nie pisać tak, jakem pisał» [9, с. VIII]. Автор розвінчує міфи про сербських повстанців, у яких звичайні розбій та грабунок подавалися як надзвичайна хоробрість, героїзм. Міф про Мілоша Обреновича оповідав про розпусника, котрий велів вбити чоловіка аби заволодіти його дружиною. На думку письменника, ані повстанці, ані герої не можуть стати істотою національної епопеї. «Wątkiem do epopiei narodowej – siłą, sterem narodowości jest Szlachta – z rodu – z tradycji. Така яка jest w Polsce (...) takiej nie masz ani w Serbji, ani w Bułgarii (...) Demokracja, we wszystkich swoich odcieniach (...) nie może podnieść narodu. Arystokracja może go podnieść i postawić na nogi. Tylko jedna szlachta może utworzyć i przeobrazić w epopieję narodową ona tylko może wyrzec to słowo i postawić go w ciebie» [9, с. XII]. Думки передмови насичені зневірою у колишні ідеали. Коли М. Чайковський писав «Кірджалі», то взяв за основу тему, оспівану Байроном та опрацьовану Пушкіним. Го-

ловний герой опинився в потрійному трагічному клубку обставин: прихильність Паші, емоції слов'янського походження і кохання до Селіми, коханої доньки володаря.

Консерватизм старіючого М. Чайковського йшов у парі з ностальгією і роздумами, що справа козаччини, якій присвячено все життя, безповоротно залишилася в минулому. У вступі до третього видання «Вернигори» автор пише, підсумовуючи зроблене. «W puściźnie po Matce, po Dziadku moim kądzieli – oddziedziczyłem myśl o kozaczyźnie. Rycerską hulaszczęścią Kozaków postawić na nogi Polskę. Braterskością Polaków spolszczyć Kozaków. Myśl ta marzeń dzieciennych, z wiekiem rosła na święte przykazanie kozackie do wykonania» [6, с. V]. Цього, на жаль, не вдалося здійснити. У ті роки М. Чайковського можна порівняти з тонучою людиною, що хапається за лезо. У житті письменника цим лезом була царська амністія та останній політично-релігійний прийом. Повернення в Україну, праця над черговими літературними творами, а потім – самовбивство, що, напевно, було останнім суверенним рішенням Садика Паші. Останнім і остаточним вираженням його свободи.

Повість «Боснія» була останнім написаним, але так і не виданим твором. Її рукопис міститься у бібліотеці Варшавського університету. У початковій версії вступу автор вказує на політичне призначення літератури і пише пером: «Adamowi Czaykowskiemu, Majorowi Kozaków Sławianskich Cesarstwa Otomańskiego, Ojciec, który służył sławianskiej rzeczy lat czterdzieści z górą, ofiaruje tę swoją pracę synowi, który służyć będzie dalej tej świętej sprawie – Jeśli taka Boża wola. Autor, 31 maja 1871» [10, с. III].

У звертанні до читачів у творі «Козаччина в Туреччині», що складається з трьох частин, автор розповідає про своєрідну землю між Європою і Сходом та її лицарський народ. Турецька Козаччина довго мовчала «teorie i słowa zostawiała innym» [2, с. 5], а тепер сама постає перед ідеями необхідності й правди. М. Чайковський знову висловлює своє ставлення до Польщі-вітчизни, яка, на жаль, знову втрачена. «...Polskę w Londynie trzeba zdobywać – Tam to chciano kartę Europy przerobić, ale z piątym już podziałem». Із передмови читач дізнається про частини твору і їхню тематику. Навіть наголошує, що до пісень додані пояснення, які вказують на їх моральне значення. Твір оздоблено ілюстраціями «przedstawiamy więc Kozaczyznę w WIZERUNKACH strojno i zbrojno,

z jej Attamanem...kilkanaście portretów żyjącego Kozactwa» [2, s. 14].

Не менш цікавими для читача є посвяти-звертання, які автор розміщує на початку деяких своїх творів. Так друге видання «Козацьких повістей», що вийшло у 1863 році, розпочинається словами до Станіслава Дроздовського, котрий у пам'ятному 1831 році був поручником 13 полку литовських уланів, а зараз є доктором медицини і хірургії в Оттоманській державі. «Kochany Panie Stanisławie! Tobie, najdawniejszemu i najwytrwalszemu, mojemu towarzysowi prac na Wschodzie – śmiało powiedzieć mogę, jednemu z najlepszych moich przyjaciół – poświęcam te kilka ćwiartek, które piszę wtenczas kiedy już pisać przestałem i zawiesiłem do boku, na nowo szablę 1831 roku. – Dołącz je kiedyś do tych dawnych powieści kozackich, które stały się ciałem – i od dziewięciu lat, żyją w ludziach kozakach, z bronią i na koniach – do służby Sułtana, naszego Pana – gotowi jechać nad Dunaj i za Dunaj – i przypomnieć piosnkę: ichau kozak za Dunaj. – Omnia trinum perfectum – było przysłowiem starej szlachty Polskiej – i do kielicha i do tańca, i do różańca i do wszystkiego. – Przeżyliśmy życiem kozaczem, wysnutem z Polski, lat trzy, i trzy razy trzy, lat dziewięć – może po tem perfectum – nastąpi jakaś doskonałość ostateczna – do zakończenia powieści pomysłu, i powieści życia. – I ty mój drogi Panie Stanisławie – przypasziesz szablę 1831 roku i pójdiesz z nami – z Kozakami. – Daj Boże». Автор мріє про козацьке життя, висловлює сподівання, що ще не все втрачено – слід лише взяти шаблі та об'єднатися давнім друзям.

Патріотичні почуття та козацька історія стали основною ідеєю третього видання «Вернигори», яке М. Чайковський присвячує своїм побратимам: «Zapłakaliśmy nad śmiercią księcia Adama Czartoryskiego. To był nasz naczelnik widomy – król naszych serc polskich i kozacych, a choć w ostatnich czasach jezuici mu w ucho nakładli przeciwko nam, przeciwko mnie, – jak w przeszłym wieku Janowi Kazimierzowi przeciwko Wyhowskiemu i kozactwu, – on jednak nas kochał, i nie mógł inaczej, bośmy go kochali szczerze i serdecznie. Szczęść Boże jego rodowi! Niech służy Polsce z wiarą i z prawdą! Szczęść mu, Boże, i oświecaj w szrankach służby polskiej! Cieszyliśmy się wieściami doleciałemi z kozaczyzny i ze wstąpienia na tron naszego sułtana, naszego pana».

Зовсім інша ностальгія і почуття автора постають перед читачем на першій сторінці другого видання повісті «Анна». Це вже не бравий

козак, а старий чоловік, що згадує найкращі роки свого життя, своє ліричне щастя. «Powieść o Annie była wspomnieniem moich młodzieńczych lat, tego pół-szczęścia, które się zawsze doznaje w wiośnie wieku i na rodzinnej ziemi... Dołączam, a raczej ozdabiam to nowe wydanie pismami zmarłej mi teraz żony. Są to wspomnienia szczęścia dwudziestu i trzech lat, które z nią przeżyłem. Pół-szczęście, przeplecione tęsknotą wygnania, mogło zmienić się w szczęście i zamieniło. Ale stracone szczęście na schyłku życia, smutkiem i boleścią tęskni za innym światem i tam tylko znaleźć może koniec swojej tęsknoty». Так у кількох реченнях М. Чайковський відтворює своє життя та розповідає про найзаповітніші мрії.

Привертають увагу читача в творі «Кошовата» поетичні рядки епіграфів до кожного розділу. М. Чайковський використовує ці елементи для загострення уваги до ідеї розповіді, а не лише її сюжетних перипетій. Наприклад, перший розділ розпочинається словами Падури:

Ale nasz Kozak nie trus,
Schwatyw szablę, czobit wzuw,
Podywiwsia, skrutyw wus,
Siw na czajku, taj dmuchnuw.

Розділи повісті не мають окремих назв, а лише нумерацію. Подані автором короткі мотто стають своєрідними заголовками до кожної із частин твору: «Szczo czort zrobyt, togo czolowik ne odrobyt»; «Dumka twoja bula korolom staty»; «Oj! noczuje myj myłenki w stepu pry dolyni. Oj! przywiazan konyczenka k czerwonej kałyni»; «Za tyzdeń Welykdeń»; «Było tobi znaty jak Sawu karaty».

Повість «Кошовата» доповнена автором у широкі коментарі й роз'яснення як історичних моментів, так і повсякденного буття, козацьких звичаїв та ін. У своїх нотатках М. Чайковський ще раз, тепер письмово, дякує Роману Залуському за розповідь, про події «nieszczęsnej» Коліївщини, котру назвали уманською різаниною, адже саме розказана історія стала основою літературного твору. Авторські нотатки є різноманітними – це тлумачення українізмів, знаходження та опис міст, опис життя вовків тощо. Серед пояснень окремих деталей читаємо історію про попа та вовків, про київського воєводу, про війну з гайдамаками, про те, як за допомогою кістки летючої миші приворожити жінку та ін. Безумовно, що ці позасюжетні елементи створені автором для передачі не лише змісту, а й своєрідного духу та почуттів. Окрім того, вони є пізнавальними навіть для сучасного читача.

У книзі «Нові розповіді і гавенди» М. Чайковський подає коментарі до кожного з оповідань. Найчастіше розповідає про саму пригоду чи історію, що стала сюжетом твору. Взяті ці фабульні лінії з різноманітних джерел. Так основою для «Сватання запорожця» стала народна приказка («byleby to nie było swatanie Zaporożca»), «Могили» – народний переказ. У цьому місці автор широко описує своє бачення значення в літературі народних переказів та пісень: «literatura polska podaniu i pieśni ludu winna swoją narodowość, im winna stanięcie w poczecie literatur Niemieckiej, Angielskiej»; звертає також увагу на становлення польської літератури: «Długi czas literatura polska, samą tylko formą zewnętrzną była oryginalną, duchowość była cudzoziemską».

За допомогою авторських додатків у читача складається цілісне враження про Україну, традиції, великі й малі населені пункти та ін. Звісно, особливе місце відведено козацтву. М. Чайковський описує найменші деталі козацького життя. В додатках до розповіді «Виправа на Царгород» розповідає не лише про курінь і кількість козаків у ньому, а й подає тридцять вісім прізвищ отаманів.

У коментарях автор постійно підкреслює, що все, про що він розповідає, – правда. Якщо

ж не може точно подати джерел, то посилається на розповіді старших чи стверджує, що сам був свідком описаних подій. «Słyszałem to od starych ludzi, i sam widziałem na własne oczy» [1, с. 172]; «słyszałem starego Xiędza Karmelitę z Berdyczewa mówiącego...» [1, с. 172]; «cała opowieść Szacha jest historyczną...» [1, с. 99].

Історія слов'ян не пішла за сценарієм, який вимріяв та впроваджував у життя через політичну, військову та літературну діяльність М. Чайковський – Садик Паша. Канули в Лету об'єднання козацтва і польського лицарства, шляхта з цінностями гонору, свободи. Мало хто сьогодні читає твори М. Чайковського, адже відомий він насамперед своєю неоднозначною, авантюрною долею. Тому важливим елементом його життєвої та літературної спадщини є авторські позасюжетні додатки до творів. Саме вони є тим елементом, що складає цілісне уявлення про М. Чайковського як про політика, солдата та майстра літературного слова.

Як бачимо, доповнення до прозових творів М. Чайковського потребують подальшого детального розгляду і певної популяризації. Необхідно звернути увагу на малозрозумілі та часто просто проігноровані читачем частини книг, різноманітні форми авторських звертань і додатків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Czajkowski M. Nowe powiastki i gawędy / M. Czajkowski. – Petersburg : Druk C. Wienhöbera, 1852. – 176 s.
2. Czajkowski M. Kozaczyzna w Turcyi / M. Czajkowski. – Paryż : Druk Juliusza Marylskiego, 1857. – 392 s.
3. Czajkowski M. Hetman Ukrainy / M. Czajkowski. – Lipsk : Druk. F.A. Brockhaus, 1863. – 218 s.
4. Czajkowski M. Owruczanin: powieść hist. z 1812 r. / M. Czajkowski. – Wyd. 2-gie, przejr. i popraw. – Lipsk : Druk. F.A. Brockhaus, 1863. – 332 s.
5. Czajkowski M. Powieści kozackie / M. Czajkowski. – Wyd. 2-gie, przejr. i popraw. – Lipsk : Druk. F.A. Brockhaus, 1863. – 328 s.
6. Czajkowski M. Wernyhora wieszcz ukraiński: powieść hist. z roku 1768 / M. Czajkowski. – Lipsk : Druk. F.A. Brockhaus, 1868. – 446 s.
7. Czajkowski M. Pamiętniki Sadyka Paszy / M. Czajkowski; tłum. na pol. A. P. – Lwów : Księgarnia Gubrynowicza i Schmidta, 1898. – 286 s.
8. Czajkowski M. Stefan Czarnecki: powieść hist. / M. Czajkowski. – Warszawa : B-ka Polska, 1899. – 363 s.
9. Czajkowski M. Kirdżali: powieść naddunajska / M. Czajkowski. – Wyd. 2-gie, przejr. i popraw. – Lipsk : Druk. F.A. Brockhaus, 1900. – 288 s.
10. Czajkowski M. Bośnia: [rękopis] / M. Czajkowski. – Warszawa : B-ka Un-tu Warszawskiego, 1872. – 180 kart. – Inw. № 197.
11. Hertz P. Świat i dom: szkice i uwagi wybrane / P. Hertz. – Warszawa : PIW, 1977. – 346 s.
12. Sosnowska D. Ambiwalencje i sprzeczności: o dziwnych Kozakach w polskiej literaturze romantycznej / D. Sosnowska // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze / Pod red. S. Kozaka. – 1994. – № 5. – S. 165–171.